

Hrvoje Gržina

Hrvatski državni arhiv

Marulićev trg 21

Zagreb

ANALIZA SADRŽAJA FOTOGRAFIJA U SAČUVANIM PRIMJERCIMA PRVE HRVATSKE FOTOMONOGRAFIJE „FOTOGRAFIJSKE SLIKE IZ DALMACIJE, HRVATSKE I SLAVONIJE“

UDK 77Standl, I.

Izvorni znanstveni rad

U ovom je napisu prikazan rezultat analize slikovnog sadržaja poznatih primjeraka različitih izdanja prve hrvatske fotomonografije „Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ Ivana Standla. Uspoređujući sličnosti i razlike između pojedinih primjeraka, potvrđena je pretpostavka o unikatnosti svake pojedine knjige, ne samo u izboru i konačnoj prezentaciji fotografskih snimaka, već i kroz njihov raspored između stranica teksta, kao i opremu knjige. Slijedom toga, sačuvani primjerci Standlove knjige, kao rezultat jednog od ambicioznijih fotografskih projekata hrvatske fotografije ranog razdoblja, zadržavaju opće mjesto unutar korpusa nacionalne fotografije, ali ih istovremeno treba promatrati i kao jedinstvena autorska očitovanja, čime dodatno dobivaju na vrijednosti.

Ključne riječi: Ivan Standl, fotomonografija, fotografija, knjiga, izdanje

Uvodno opazanje

Knjiga „Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“, *opus magnum* zagrebačkog fotografa Ivana Standla,¹ predstavlja nezaobilaznu točku i opće mjesto

---

¹ Ivan Standl (1832.-1897.) rođen je u Pragu gdje je završio tehničku školu i započeo s fotografskim radom. Točan datum njegovog dolaska u Hrvatsku nije nam poznat, no od 1864. godine zasigurno živi i radi u Zagrebu. Standl se relativno brzo afirmirao u novoj sredini, pa tako na „Prvoj dalmatinsko-slavonsko-hrvatskoj izložbi plodinah, tvorinah i umjetninah“ održanoj u Zagrebu između kolovoza i listopada 1864. Godine, biva nagrađen prvom nagradom (srebrna kolajna). Tom je kolajnom Standl započeo impozantan niz nagrada osvojenih na različitim izložbama diljem Europe. Tijekom njegova djelovanja u Zagrebu Standlov je fotografski atelje promijenio nekoliko adresa. S radom je započeo u Ilici 750 (danas br. 28), istovremeno radeći kao zakupnik (1864./65.) i u ateljeu Györgyja Mayera u Ilici 867 (danas br. 35). Godine 1866. prelazi u novi atelje u Ilici 747 (danas br. 34), u kojem ostaje do 1875. godine, a nakon toga do smrti radi na adresi u Mesničkoj ulici br. 9. Isprva vezujući svoj fotografski rad uz atelje, ubrzo je s jednakim intenzitetom započeo snimati i izvan njega, fotografirajući pejzaže, urbane vedute, arhitekturu i spomenike kulture. Snimke nastale izvan fotografskog ateljea Standl je u najvećem broju slučajeva izdavao objedinjene u formi fotografskih mapa ili albuma, no bili su također dostupni i pojedinačno. Pred kraj života, zahvaljujući velikom iskustvu i postojanoj kvaliteti izvedbe, započeo je i s pedagoškom aktivnošću, prenoseći svoje znanje na prve zagrebačke fotoamatere okupljene u Društvu umjetnosti, kojima je od 1894. godine uz određenu naknadu bio na raspolaganju majstorov atelje. Umro je u Zagrebu, a atelje je po njegovoj smrti vodila udovica Klementina sve dok 1. kolovoza 1898. nije prestao s radom (Grčević, N. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, Zagreb : Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981. str. 62-66).

unutar korpusa hrvatske fotografije devetnaestog stoljeća te je kao takvu ne zaobilazi niti jedna sinteza navedenog razdoblja, a neki su joj autori, primjerice Nada Grčević u svome kapitalnom očitovanju o prvih šezdeset godina fotografije u Hrvatskoj, posvetili i više stranica.² Prikaz i analiza Nade Grčević, temeljen na uvidu u primjerak knjige koji se čuva u Muzeju grada Zagreba te mapu s fotografijama pohranjenu u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, nezaobilazna je polazna točka za dalja istraživanja, a ujedno i najcjelovitiji dosad objavljeni osvrt na ovo djelo. U ostalim, kasnije objavljivanim osvrtima, Standlov projekt i knjiga uglavnom su kratko ocrtavani uz isticanje njihovog značenja unutar hrvatske fotografije ranog razdoblja, kao i kulturne povijesti Hrvatske općenito.³

Osim stručnih tekstova o knjizi i cjelokupnom Standlovom projektu, valja spomenuti kako su i same fotografije u više navrata bile izlagane. Tako je osam motiva iz mape izloženo na velikoj izložbi „*Fotografija u Hrvatskoj 1848.-1951.*“ održanoj u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu 1994. godine, od kojih je dio i reproduciran u katalogu,⁴ a 2000. godine na izložbi „*Historicizam u Hrvatskoj*“ izložena su i u katalogu reproducirana tri motiva iz Standlove mape.⁵ U oba slučaja reprodukcije su u katalogu popraćene kratkim tekstom o autoru i važnosti knjige za hrvatsku fotografiju. Izložba u Muzeju grada Zagreba naslovljena „*Uspomene na Zagreb*“ pokazala je dva motiva iz „*Fotografskih slika*“⁶ nastala na području Zagreba, od kojih je jedan inače dio stalnog postava istog muzeja, dok su u stalnom postavu Muzeja za umjetnost i obrt izložena tri snimka.⁷ Najveći dio snimaka, njih petnaest, reproduciran je u knjizi Miljenka Smokvine „*Hrvatska na povijesnim fotografijama*“,⁸ dok je prva cjelovita prezentacija fotografija i teksta iz jednog od sačuvanih primjeraka knjige objavljena u CD izdanju Hrvatskog državnog arhiva 2009. godine.⁹ Upravo je rad na pripremi ovog izdanja potaknuo promišljanje o unikatnosti svakog pojedinog primjerka Standlove knjige, poslužio kao preliminarno istraživanje te položio temelje hipoteze za čiju je potvrdu valjalo pregledati i analizirati više sačuvanih primjeraka monografije.

² Grčević, N. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, Zagreb : Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981. str. 72-79.

³ Tako npr. kartograf Mirko Marković o Standlovoj knjizi kaže: „*To je prvo domaće topografsko djelo koje je umjesto starim planovima ili vedutama opremljeno suvremenim fotografijama. Zbog toga je zadržalo dokumentarnu vrijednost sve do naših dana.*“ (Marković, M. *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*. Zagreb : AGM, 2001. str. 15).

⁴ Na izložbi su, redom po kataloškom broju prikazani motivi: Cetin, Grad Krapina, Grad Modruš, Kalnik, Pad Gačke kod Švice, Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja, Plitvice i Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom (*Fotografija u Hrvatskoj 1848-1951*, katalog izložbe, Maleković, V. (ur.). Zagreb : Muzej za umjetnost i obrt, 1994. str. 449).

⁵ To su motivi Pad Plitvice u Koranu, Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja i Grad Trakošćan (*Historicizam u Hrvatskoj II*, katalog izložbe, Zagreb : Muzej za umjetnost i obrt, 2000. str. 801).

⁶ Izloženi su motivi Zagreba, i to Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom i Jurjevac (*Uspomene na Zagreb*, katalog izložbe, Prošli, I. (ur.). Zagreb : Muzej grada Zagreba, 2011. str. 20-27).

⁷ U stalnom je postavu Muzeja grada Zagreba fotografija Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom, dok su u Muzeju za umjetnost i obrt stalno izloženi snimci Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom, Cetin i Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja.

⁸ Smokvina, M. *Hrvatska na povijesnim fotografijama*, Zagreb : Veble Commerce, 2001. Riječ je o reprodukcijama iz knjige pohranjene u Muzeju grada Zagreba.

⁹ Standl, I. *Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* (digitalno izdanje), Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2009.

Mada je inicijalno zamišljena kao višesveščano literarno-fotografsko očitovanje grupe autora na čelu s fotografom, realiziran je samo prvi svezak, koji je doživio nekoliko izdanja, a čiji primjerci danas predstavljaju iznimno značajne objekte hrvatske fotografske baštine. Neprijeporno je riječ o prvoj hrvatskoj fotomonografiji, čija dodatna vrijednost u odnosu na današnje publikacije sličnog tipa leži u činjenici što su sve fotografije uvezane u knjigu naizmjenice s tekstovima, ručni rad samog autora. No, sve je navedeno do sada kroz literaturu bilo promatrano isključivo kao crtica povijesti i fenomen ranog razdoblja fotografske prakse na hrvatskom prostoru, bez detaljnijeg uvida u Standlov osobni autorski pristup konačnom oblikovanju svakog primjerka knjige, koji je jasno vidljiv kroz odabir motiva, kao i kod konačnog izreza svake fotografije koji varira od knjige do knjige te od izdanja do izdanja. Svrha i cilj nadolazećih redaka jest potvrditi otprije poznatu važnost ovih Standlovihih snimaka za hrvatsku fotografiju te na temelju obavljene analize sadržaja poznatih primjeraka knjige istaknuti kako svaki sačuvani primjerak Standlove fotomonografije predstavlja jedinstveno ostvarenje osobite vrijednosti.

1. Snimanje i izdavanje „fotografskih slika iz Dalmacije, Hrvatske, Slavonije i krajine vojničke“

Snimanje i objavljivanje fotografija starih gradina, prirodnih ljepota te znamenitih građevina oko kojeg se angažirao zagrebački fotograf Ivan Standl pobudilo je dosta zanimanja onodobne hrvatske javnosti. O njemu nam svjedoče četiri osvrtava objavljena u listu *Vijenac* tijekom 1869. i 1870. godine,¹⁰ a koji danas poprilično pomažu pri rekonstrukciji projekta fotografiranja i publiciranja jednog od kapitalnih fotografskih ostvarenja 19. st. izvedenih na prostoru Hrvatske. Slijedom informacija objavljenih u *Vijencu*, doznaje se kako su snimci, koji će kasnije s tekstom biti objedinjeni u formi knjige, isprva izlazili u svescima sa po dvije fotografije i popratnim opisima i to počevši od ožujka 1869. godine. Prvotno je bilo planirano izdavanje po jednog sveska svakog mjeseca, što je i ostvareno za prva četiri sveska.¹¹ U nastavku se ritam izlaženja prorijedio, da bi zaključno s kolovozom 1870. godine bio izdan posljednji, dvanaesti svezak. Istom je prigodom objavljena i prva knjiga „fotografskih slika“. Iz pisanja *Vijenca* poznati su također još neki podatci o „fotografskim slikama“: cijena svakog sveska bila je 2 forinte, a osim u Standlovom ateljeu, moglo ih se kupiti ili se na njih pretplatiti u Županovoj i Galčevoj knjižari u Zagrebu.¹² Kolika je bila cijena same knjige nije poznato, no pretpostavka Nade Grčević o cijeni od 24 forinte, uzimajući u obzir da je dvanaest svezaka nuđeno po cijeni od dvije forinte, čini se nada sve prihvatljivom.¹³

Kao što je od samog početka navođeno u *Vijencu*, projekt „fotografskih slika“ temeljen je na Standlovim fotografijama odabranih lokaliteta značajnih za hrvatsku povijest i kulturu, uz popratne tekstove čiji su autori redom istaknuti kulturni

---

¹⁰ *Vijenac*, 19.6.1869. str. 398; *Vijenac*, 6.11.1869. str. 735; *Vijenac*, 12.3.1870. str. 176; *Vijenac*, 27.8.1870. str. 560.

¹¹ „*Dosadašnji svezci izadjoše točno po programu, t. j. svakoga mjeseca po dvie slike*“ (*Vijenac*, 19.6.1869. str. 398).

¹² *Vijenac*, 19.6.1869. str. 398.

¹³ Grčević, N. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, Zagreb : Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981. str. 78.

djelatnici Hrvatske u 19. st., na čelu s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim.¹⁴ U tablici 1 naveden je prikaz motiva po svescima, autori popratnih tekstova te okvirni datumi izdanja rekonstruirani sukladno osvrtima u Vijencu. Iz tablice je vidljivo koje je sve lokalitete Standl posjetio i zabilježio fotografskom kamerom, kao i tko je autor teksta koji prati svaki od motiva.¹⁵ Fotografski je dio posla obavljen na visokoj razini, što je posebice istaknuto u onodobnom tisku,¹⁶ a potvrđeno i kasnije kroz analizu Standlo-vog fotografskog izričaja.¹⁷

Što se pak tiče tehničke sastavnice posla oko snimanja i objavljivanja fotografija, pred Standlom je bio popriličan izazov. Izvorni negativi na staklu¹⁸ izvedeni su u tehnici tzv. mokre kolodijske ploče¹⁹, koju je fotograf pripremao na samoj lokaciji

¹⁴ Ulogu Ivana Kukuljevića Sakcinskog u cjelokupnom projektu „fotografskih slika“ trebalo bi dodatno istražiti, no ona je najvjerojatnije na tragu onog što je primijetio Tade Smičiklas pišući o Kukuljevićevom životu i radu: „Sada u vrijeme njegova političkoga mirovanja nije bez njegove pobude započeo fotograf Ivan Standl: fotografske slike iz Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Izašla je samo knjiga I. o građanskoj i vojničkoj Hrvatskoj. Glavni je radnik pri ovom djelu Kukuljević.“ (Smičiklas, T. Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga CX, Zagreb, 1892. str. 192). Slično gledanje na Kukuljevićevu ulogu stotinjak godina kasnije donosi i Marija Tonković u svom tekstu „Oris povijesti fotografije u Hrvatskoj“ gdje kaže: „Mislimo da se dosad premalo uvažavalo značaj predgovornika ove mape Ivana Kukuljevića Sakcinskog u koncipiranju i izboru motiva. Jer ovako, bez saznanja o Kukuljeviću kao prvom konzervatoru kod nas i štoviše povjereniku bečke 'Centralne komisije za očuvanje spomenika', ove fotografije koje su u novom izdanju monografije i ponešto izmijenjenoj opremi bile nagrađene na izložbi u Londonu 1874, velikim dijelom mogli bi greškom svrstati u 'ruinizam'“ (*Fotografija u Hrvatskoj 1848-1951*, katalog izložbe, Zagreb : Muzej za umjetnost i obrt, 1994. str. 87).

¹⁵ Ovdje je potrebno napomenuti kako su neki od motiva ilustrirani s više snimaka, a prati ih jedan tekstualni prilog. Riječ je o snimcima Rastoka (Slunja), Plitvica te vodopada rijeke Gacke kod Švice. Tako u svakom izdanju i svakom pojedinom primjerku ima devetnaest motiva popraćenih tekstovima, koji su prikazani na dvadeset i četiri fotografije. To je bitno napomenuti stoga, što na popisu otisnutom na početku knjige stoji kako je riječ o devetnaest motiva, što je nerijetko, počevši od osvrta u *Vijencu* 27. kolovoza 1870., pa do kasnijih radova, preuzimano i pogrešno isticano kao ukupni broj fotografija u knjizi.

¹⁶ „Svjetlopiši služe g. Standlu upravo na čast, te se mogu natjecati sa ove vrsti proizvoda najvještijih inozemaca.“ (*Vienac*, 27.8.1870. str. 560).

¹⁷ Grčević, N. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, Zagreb : Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981. str. 75-76.

¹⁸ Neki su se od izvornih negativa sačuvali i danas su pohranjeni u Fototeci Ministarstva kulture u Zagrebu. Sačuvani izvorni negativi su: Slunj (inv. br. 7251, br. neg. VIII-166), Ozalj (inv. br. 8283, br. neg. VIII-185), Susedgrad (inv. br. 4226, br. neg. VIII-153), Trakošćan (inv. br. 8288, br. neg. VIII-190), Krapina (inv. br. 8278, br. neg. VIII-180) i Kalnik (inv. br. 8291, br. neg. VIII-193). Negativ Trakoščana posebno je zanimljiv, jer na njemu nije retuširan odraz dvorca u jezeru kakav je moguće vidjeti na fotografijama u svim pregledanim primjercima knjige. Jedini pozitiv s neretuširanim odrazom dvorca naden je u mapi u Muzeju za umjetnost i obrt. Reprodukcijska iz izvornog negativa u: Grković, S. *Fotografija u službi zaštite kulturne baštine*, Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007. str. 32, a reprodukcija pozitivna s neretuširanim odrazom u: Grčević, N. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*, Zagreb : Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981. str. 76.

¹⁹ Postupak mokre kolodijske ploče otkrio je 1848. godine Frederick Scott Archer (1813.-1857.) i dao ga na korištenje javnosti u ožujku 1851. godine. Postupak se sastojao u nanošenju sloja jodiranog kolodija na staklenu ploču koja je zatim bila potopljena u otopinu srebrnog nitrata te nakon toga eksponirana u kameri. Istom po eksponiranju, još mokru staklenu ploču trebalo je razviti i isprati vodom, nakon čega se osušeni tanki sloj kolodija zadržao na ploči. Mokri kolodijski postupak bio je u profesionalnoj fotografiji 19. st. gotovo standardan za snimanje negativa više od 30 godina, sve do izuma tzv. „suhe ploče“ sa želatinskom emulzijom.

neposredno prije eksponiranja i odmah je zatim i razvijao. Ova je tehnika od fotografa iziskivala nošenje cjelokupne tamne komore na teren (najčešće u šatoru ili kolima), kako bi bio u mogućnosti pripremiti i nakon eksponiranja kemijski procesuirati negative. Po povratku u atelje negative je postupkom kontaktnog kopiranja na albuminskom papiru²⁰ pod sunčevim svjetlom umnožavao u pozitive te zatim kaširao na dekorativne kartone, nakon čega su fotografije bile spremne za prodaju, bilo zasebno bilo uvezane u knjigu.

Svezak	Motiv ²¹	Autor popratnog teksta	Datum izlaska
I.	<i>Zagreb. Stolna crkva s nadbiskupskom palačom</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	ožujak 1869.
	<i>Cetin</i>	Radoslav Lopašić	
II.	<i>Pad Slunjičice u Koranu kod Slunja</i>	Ivan Trnski	travanj 1869.
	<i>Pad Slunjičice u Koranu kod Slunja</i>		
III.	<i>Stari grad frankopanski kod Slunja</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	svibanj 1869.
	<i>Jurjevac</i>	Ivan Trnski	
IV.	<i>Grad Ozalj</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	lipanj 1869.
	<i>Grad Samobor</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	
V.	<i>Plitvice - a) Pâd Galovca u Jezerce</i>	Adolf Veber Tkalčević	
	<i>Plitvice - b) Pâd Galovca u Jezerce</i>		
VI.	<i>Plitvice - Pâd Jezerca u Kozjak</i>	Adolf Veber Tkalčević	
	<i>Plitvice - Pâd Plitvice u Koranu</i>		
VII.	<i>Grad Sused</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	studen 1869.
	<i>Grad Drežnik</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	
VIII.	<i>Pâd Gačke kod Švice</i>	Ivan Trnski	
	<i>Pâd Gačke kod Švice</i>		
IX.	<i>Senj</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	ožujak 1870.
	<i>Gjulin ili Dobrin ponor u Ogulinu</i>	Petar Matković	
X.	<i>Grad Trakošćan</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	
	<i>Grad Brinj</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	
XI.	<i>Grad Krapina</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	
	<i>Tounjski most</i>	P.	
XII.	<i>Grad Kalnik</i>	Ivan Kukuljević Sakcinski	kolovoz 1870.
	<i>Grad Modruš</i>	Franjo Rački	

Tablica 1. Motivi „fotografskih slika“ po svescima, autori popratnih tekstova te okvirni datumi izlaska

²⁰ Albuminski papir u upotrebu je 1850. godine uveo Louis-Désiré Blanquart-Evrard (1802.-1872.) i u kombinaciji s kolodijskim negativima zadržao se u upotrebi kroz gotovo cijelo 19. stoljeće. Albuminski papir izrađivan je natapanjem jedne strane običnog papira u otopini tučenog bjelanjka jajeta (albumin) i natrijevog klorida, nakon čega bi se papir sušio te senzibilizirao u otopini srebrnog nitrata.

²¹ U tablici su navedeni naslovi fotografija kako stoje otisnuti na Standlovim dekorativnim kartonima, dok autori osvrta u *Vijencu* navode naslove tekstova koji prate fotografije.

Najraniji snimak što ga je Standl iskoristio u „*fotografijskim slikama*“ datira iz 1867. godine, a riječ je o fotografiji glavnog ulaza u park Jurjaves, koju nalazimo u dva primjerka prvog izdanja knjige.²² Taj će snimak u kasnijim izdanjima biti zamijenjen novim, vrlo sličnim, snimljenim nešto više sa zapada, na kojem je uočljiva nova ograda uz desni pješački ulaz u park. Ostale su fotografije najvjerojatnije nastale tijekom 1869. i prve polovice 1870. godine, što potvrđuje i jedan od tekstova u *Vijencu*.²³ Na svojim je snimanjima Standl skoro svaki motiv fotografirao više puta, a izbor fotografija varirao je od izdanja do izdanja te od knjige do knjige. Razlike se ponekad očituju samo u konačnom izrezu iz negativa pri izradi pozitivna, a katkad je riječ o potpuno drukčijem snimku. Također, razmještaj kartona s fotografijama između stranica teksta razlikuje se kod svakog primjerka, što svaku sačuvanu knjigu čini jedinstvenom. Bitna je razlika u opremi snimaka vidljiva jedino u primjerku pohranjenom u Gradskoj knjižnici u Zagrebu, u kojem su fotografije nalijepljene na drukčije dekorativne kartone, o čemu će više biti riječi u sljedećem poglavlju.

2. Analiza sadržaja fotografija u sačuvanim primjercima knjige

Analizirani su primjerci pohranjeni u više institucija u Zagrebu, počevši od Hrvatskog državnog arhiva, preko Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Gradske knjižnice, Nacionalne i sveučilišne knjižnice do Muzeja grada Zagreba. Muzej za umjetnost i obrt ne posjeduje primjerak knjige, ali uvid u mapu s fotografijama i pojedinačne snimke bio je od velike koristi prilikom istraživanja.²⁴ Tri sačuvana primjerka knjige kao godinu izdanja imaju navedenu 1870., jedan 1873. i jedan 1875. Svim su primjercima, uz izuzetak naslovnog lista, na kojem varira godina izdanja i titula fotografa, zajedničke stranice tiskanog teksta, a razlikuju ih korice te položaj kartona s fotografijama između stranica teksta, koji se razlikuju od primjerka do primjerka. Stranice teksta su numerirane, dok kartoni s fotografijama nemaju brojeve.

Dekorativni kartoni na koje su nalijepljene fotografije u svim su primjercima isti, a jedina je iznimka primjerak pohranjen u Gradskoj knjižnici u Zagrebu. Dimenzije su im, uz neznatna odstupanja, 30 x 36 cm. Ispod svake fotografije ravno odrezanih uglova otisnut je naslov snimka, lijevo od njega tekst: „*Pomnažanje pridržano*“ a desno „*Standl, fotogr. u Zagrebu*“. U primjerku iz Gradske knjižnice fotografijama nisu odrezani uglovi, a na kartonima nije otisnut nikakav tekst, već je samo po sredini

---

²² Negativ je nastao za potrebu izrade albuma „*Jurjaves*.“ kojeg je Standl 1867. godine posvetio i poklonio zagrebačkom nadbiskupu i kardinalu Jurju Hauliku, a kasnije je iskorišten najprije u mapi „*Fotografijske slike iz Hrvatske*“ (primjerak u Muzeju za umjetnost i obrt, MUO 8013), a zatim i u primjercima prvog izdanja knjige danas pohranjenima u HDA i Knjižnici HAZU. Premda je oprema fotografija drukčija od one u albumu „*Jurjaves*.“ (ravno odrezani uglovi umjesto zaobljenih), pomnijim promatranjem detalja moguće je ustvrditi kako je riječ o fotografijama izrađenima iz istog negativa.

²³ „*Gospodin Standl prošao je ovoga ljeta velikim dielom hrvatske Krajine i Primorja, otkuda se je prevezao bio i na otok Krk; vratio se odanle, obašao je neki dio varaždinske i križevačke županije, pa je snimio među ostalim grad Trakošćan i gradinu Kalnik.*“ (Vienac, 6.11.1869. str. 735).

²⁴ Ovdje bih iskoristio priliku i zahvalio kolegama na susretljivosti i pomoći pri pregledu građe - Mariji Tonković, muzejskoj savjetnici iz Muzeja za umjetnost i obrt, Slavku Šterku, muzejskom savjetniku iz Muzeja grada Zagreba, Tamari Runjak iz Knjižnice HAZU te Dubravki Petek iz Gradske knjižnice.

ispod fotografija utisnut slijepi žig „J. Standl / Fotograf“. ²⁵ Usporedimo li ga s preostala dva primjerka iz 1870. godine, koji po pitanju fotografija pokazuju više zajedničkih karakteristika, ostavljena je mogućnost njegovog kasnijeg konačnog oblikovanja. Sve će navedeno biti jasnije nakon analize i prikaza svakog pojedinog primjerka knjige.

2.1. Primjerak pohranjen u Hrvatskom državnom arhivu

Primjerak koji se čuva u Hrvatskom državnom arhivu u Zagrebu prvo je izdane knjige iz 1870. godine. Knjiga dimenzija 36 x 30 x 3,5 cm u zelenom je platnenom uvezu sa smeđim kožnim hrptom, na kojem je zlatotiskom otisnuto „Standl / Fotografske slike“. Na podstavnom je listu nalijepljen ex-libris arhiva, a na naslovnom listu knjige tiskano je: „Fotografske slike / iz / Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. / Izdaje / Ivan Ad. Standl, / fotograf u Zagrebu, u Ilici br. 747. / Knjiga I. / Gradjanska i Vojnička Hrvatska. / 1870. / Štamparna Dragutina Albrehta u Zagrebu.“ Slijedi list s popisom motiva ²⁶ nakon kojeg se izmjenjuju fotografije na kartonima i tiskani tekst i to redom:

Fotografija ²⁷: Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom (22,4 x 17,4 cm)

Tekst: str. 1-6

Fotografija: Cetin (13,5 x 19,2 cm)

Tekst: str. 7-14

Fotografija: Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,4 x 17,4 cm)

Fotografija: Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,2 x 16,8 cm)

Tekst: str. 15-18

Fotografija: Stari grad Frankopanski kod Slunja (13,5 x 19,1 cm)

Fotografija: Jurjevac (13,5 x 19,1 cm)

Tekst: str. 19-20

Fotografija: *Grad Ozalj* (17,5 x 22,5 cm)

Tekst: str. 21-32

Fotografija: *Grad Samobor* (17,3 x 22,5 cm)

Tekst: str. 33-38

Fotografija: *Plitvice - a) Pâd Galovca u Jezerce* (22,4 x 17,5 cm)

Tekst: str. 39-40

Fotografija: *Plitvice - b) Pâd Galovca u Jezerce* (22,5 x 17,5 cm)

Tekst: str. 41-42

Fotografija: *Plitvice - Pâd Jezerca u Kozjak* (17,5 x 22,5 cm)

Fotografija: *Plitvice - Pâd Plitvice u Koranu* (17,4 x 22,5 cm)

Fotografija: *Grad Sused* (13,5 x 19,1 cm)

Tekst: str. 43-52

Fotografija: *Grad Drežnik* (13,7 x 19,0 cm)

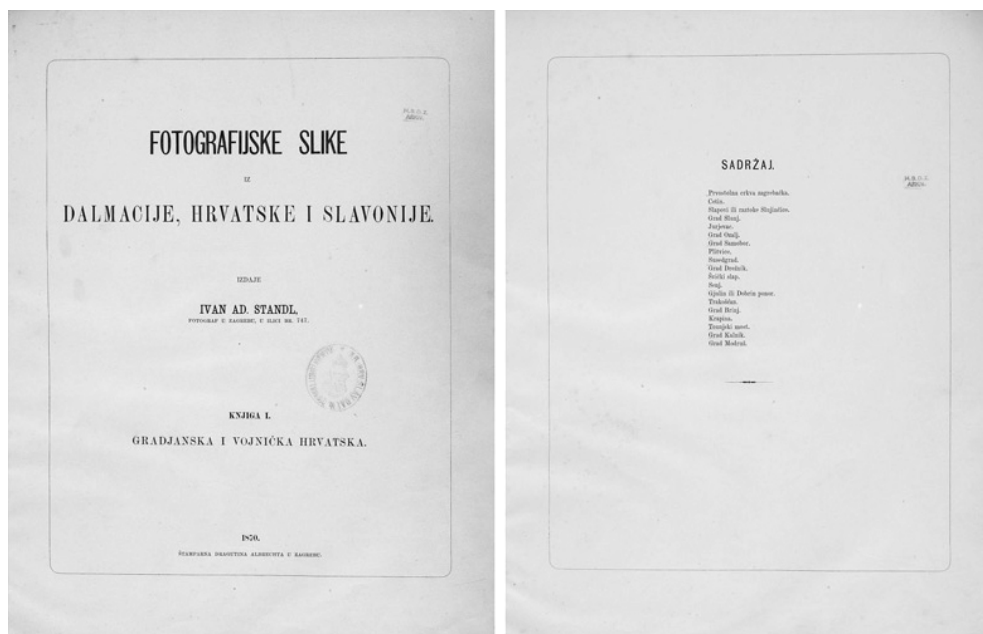
Fotografija: *Pâd Gačke kod Švice* (17,4 x 22,5 cm)

²⁵ Ovakvi dekorativni kartoni karakteristični su za kasnije razdoblje Standlovog rada i vidljivi su u albumima iz 1880-ih godina. Ista je stvar i sa slijepim žigom, koji se utisnut u kartone kod Standla javlja tek u kasnijem razdoblju.

²⁶ List s popisom motiva, odnosno sadržaj, istovjetan je u svim pregledanim primjercima. Motivi su popisani redom: Prvostolna crkva zagrebačka, Cetin, Slapovi ili raztoke Slujinčice, Grad Slunj, Jurjevac, Grad Ozalj, Grad Samobor, Plitvice, Susedgrad, Grad Drežnik, Švički slap, Senj, Gjuljin ili Dobrin ponor, Trakošćan, Grad Brinj, Krapina, Tounjski most, Grad Kalnik i Grad Modruš.

²⁷ Uz svaku su fotografiju navedene i njene dimenzije, kako bi se moglo pratiti variranje veličina (i njihove razlike) od primjerka do primjerka.

Tekst:	str. 53-54
Fotografija:	<i>Pâd Gačke kod Švice</i> (17,4 x 22,5 cm)
Fotografija:	<i>Senj</i> (13,5 x 19,2 cm)
Tekst:	str. 55-72
Fotografija:	<i>Gjulin ili Dobrin ponor u Ogulinu</i> (22,5 x 17,3 cm)
Fotografija:	<i>Grad Trakošćan</i> (17,2 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 73-76
Fotografija:	<i>Grad Brinj</i> (13,6 x 19,2 cm)
Tekst:	str. 77-80
Fotografija:	<i>Grad Krapina</i> (17,4 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 81-92
Fotografija:	<i>Tounjski most</i> (13,5 x 19,1 cm)
Fotografija:	<i>Kalnik</i> (17,4 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 93-110
Fotografija:	<i>Grad Modruš</i> (17,3 x 22,4 cm)
Tekst:	str. 111

Slika 1. Naslovni list i sadržaj s popisom motiva u prvom izdanju knjige „Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije“ (Hrvatski državni arhiv, HR HDA 1442/2)

Slika 2. Ivan Standl, Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom.
Albuminska fotografija, 22,6 x 17,4 cm (Hrvatski državni arhiv, HR HDA 1442/2/1)

2.2. Primjerak pohranjen u Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti

Primjerak koji se čuva u Knjižnici Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu također je prvo izdanje knjige iz 1870. godine, a po opremi i izboru snimaka najslbližnji je primjerku iz Hrvatskog državnog arhiva. Upravo ta dva primjerka u potpunosti slijede motive kako su bili izdavani po svescima tijekom 1869. i 1870. godine. Na hrptu je zlatotiskom otisnuto „Standl / Fotografske / slike / iz Dalmacije / Hrvatske / i Slavonije“. Tekst na naslovnom listu knjige istovjetan je onom u primjerku iz Arhiva, a nakon lista s popisom motiva, slijede naizmjenice uvezane fotografije na kartonima i tiskani tekst:

- Fotografija: Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom (22,6 x 17,4 cm)
- Tekst: str. 1-6
- Fotografija: Cetin (13,5 x 19,0 cm)
- Tekst: str. 7-10
- Fotografija: Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,6 x 17,5 cm)
- Fotografija: Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,5 x 17,4 cm)
- Fotografija: Stari grad Frankopanski kod Slunja (13,6 x 19,3 cm)

Tekst:	str. 11-18
Fotografija:	Jurjevac (13,5 x 19,2 cm)
Tekst:	str. 19-20
Fotografija:	Grad Ozalj (17,6 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 21-32
Fotografija:	Grad Samobor (17,4 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 33-42
Fotografija:	Plitvice - a) Pâd Galovca u Jezerce (22,6 x 17,5 cm)
Fotografija:	Plitvice - b) Pâd Galovca u Jezerce (22,6 x 17,5 cm)
Fotografija:	Plitvice - Pâd Jezerca u Kozjak (17,5 x 22,6 cm)
Fotografija:	Plitvice - Pâd Plitvice u Koranu (17,6 x 22,6 cm)
Fotografija:	Grad Sused (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 43-50
Fotografija:	Grad Drežnik ²⁸
Tekst:	str. 51-54
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (17,5 x 22,6 cm)
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (17,6 x 22,6 cm)
Fotografija:	Senj (13,5 x 19,1 cm)
Tekst:	str. 55-72
Fotografija:	Gjulin ili Dobrin ponor u Ogulinu (22,5 x 17,2 cm)
Fotografija:	Grad Trakošćan (17,2 x 22,4 cm)
Tekst:	str. 73-76
Fotografija:	Grad Brinj (13,5 x 19,0 cm)
Tekst:	str. 77-80
Fotografija:	Grad Krapina (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 81-92
Fotografija:	Tounjski most (13,6 x 19,3 cm)
Fotografija:	Kalnik (17,5 x 22,7 cm)
Tekst:	str. 93-110
Fotografija:	Grad Modruš (17,3 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 111

Ovaj se primjerak knjige, u odnosu na prethodno analizirani, osim odstupanja u dimenzijama fotografija i manjim razlikama pri konačnom izrezu svake fotografije, razlikuje u tri bitna detalja. Treći snimak s Plitvičkih jezera, „*Pâd Jezerca u Kozjak*“ ima drugačiji izrez u odnosu na fotografiju u knjizi iz Arhiva. Iako su izrađeni iz istog negativa, ovdje je uočljiv nešto više ulijevo pomaknut konačni kadar. Nadalje, drugi od dva snimka pod naslovom „*Pâd Gačke kod Švice*“ te snimak „*Grad Brinj*“ izrađeni su iz različitog negativa u odnosu na one u primjerku knjige iz Arhiva, što je u prvom slučaju vidljivo u liku čovjeka u narodnoj nošnji desno, kojeg nema na fotografiji iz Arhiva, dok je Brinj u ovom slučaju snimljen iz veće blizine²⁹. No, unatoč tim razlikama, u navedena dva primjerka knjige fotografije slijede izvorni raspored po kojem su izlazili snimci u svescima, što u primjercima iz kasnijih godina neće više biti slučaj.

²⁸ Ova fotografija nedostaje u knjizi.

²⁹ Isti snimak sačuvan je i kao zaseban primjerak izvan knjige u Hrvatskom državnom arhivu, što svjedoči kako je Standl od samog početka varirao fotografije istog motiva najprije u svescima, a kasnije i u knjigama.

2.3. Primjerak pohranjen u Muzeju grada Zagreba

Primjerak knjige koji se čuva u Muzeju grada Zagreba izdan je u Zagrebu 1873. godine. Na kožnom hrptu tamnocrvenog platnenog uveza nema otisnutog teksta. Dimenzije su 31 x 38,8 x 3,5 cm, a na prednjim koricama je u zlatotisku otisnuto: „Fotografske / Slike iz / Hrvatske“. Na podstavnom su listu u lijevom gornjem uglu žig s tekstom: „A. I. E., 1874. / Exhibitor's / Name“³⁰ i dvije prazne iscrtkane linije, na koje je rukom u gornjem redu crvenom tintom upisano: „Standl“, a na donju crtu istim rukopisom: „Austria“. Žig dodatno pojašnjava tekst ispisan na slobodnom predlistu, koji potpisuje Gjuro Szabo. U njemu stoji: „Ovaj egzemplar daruje Muzeju Grada Zagreba g. ing. A. O. Standl, Kladno, Divadelni 1663. kao djelo svog otca, nenadkriljenog zagrebačkog fotografa Ivana Standla † 1897. Taj je egzemplar bio na izložbi u Londonu g. 1874. U Zagrebu 25.11.1932. Gj. Szabo“. Pored Szabovog vlastoručnog potpisa otisnut je i žig: „Prof. Gj. Szabo / Zagreb“. Na naslovnom listu stoji tekst gotovo u svemu istovjetan onom na primjercima iz 1870. godine, a jedine su razlike godina izdanja i fotografova titula, jer ovdje umjesto „Ivan Ad. Standl, fotograf u Zagrebu, u Ilici br. 747.“ stoji „Ivan Ad. Standl, fotograf Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti“.³¹

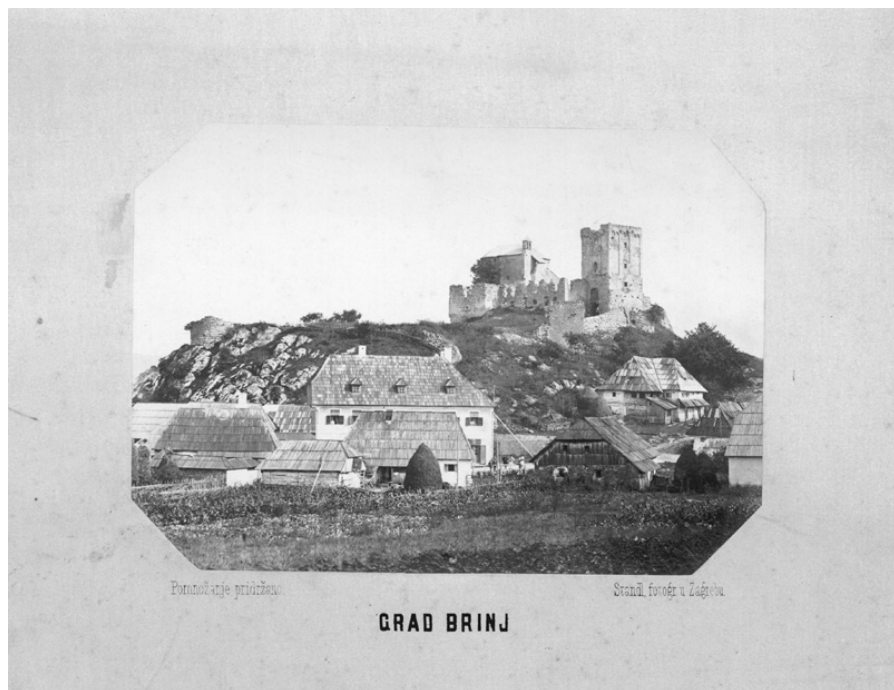

Slika 3. Ivan Standl, Grad Brinj (iz daljeg).

Albuminska fotografija, 13,6 x 19,2 cm (Hrvatski državni arhiv, HR HDA 1442/2/20)

³⁰ A. I. E. je skraćenica od „Annual International Exhibition“. Izložbe su pod tim nazivom održavane u Londonu između 1871. i 1874. godine.

³¹ Kada je točno Standl dobio naslov fotografa Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, teško je precizno utvrditi. Sudeći prema zapisniku sa sjednice održane 27. veljače 1874. godine, Standl je naslov dobio tada (*Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga XXVIII, Zagreb, 1874. str. 192), no kako je na ovom primjerku izdanja iz 1873. godine već potpisan kao fotograf Akademije, moguće je da mu je dodijeljen i nešto ranije.

Slika 4. Ivan Standl, Grad Brinj (iz bližeg).

Albuminska fotografija, 13,5 x 19,1 cm (Hrvatski državni arhiv, HR HDA 1442/5/1)

Tiskani tekst u knjizi istovjetan je prethodnom izdanju, dok je izbor fotografija bitno različit. Devetnaest motiva navedenih u popisu na početku knjige, a koji je identičan onom iz prvog izdanja, prezentiran je kroz drugačiji izbor od dvadeset i četiri fotografije. Uz varijacije kod konačnog izreza, u ovom je izdanju pet snimaka izrađeno iz različitog negativa u odnosu na prvo izdanje. Isto tako, fotografije su umetnute na različita mjesta u tekst, kako slijedi:

Tekst:	str.1-6
Fotografija:	Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom ³²
Fotografija:	Cetin (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 7-8
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,6 x 17,5 cm)
Tekst:	str. 9-10
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,6 x 17,6 cm)
Tekst:	str. 11-12
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,6 x 17,7 cm)
Tekst:	str. 13-14
Fotografija:	Stari grad Frankopanski kod Slunja (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 15-18

³² Fotografija je istrgnuta iz knjige i izložena u vitrini u sklopu stalnog postava muzeja.

Fotografija:	Jurjevac (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 19-22
Fotografija:	Grad Ozalj (17,4 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 23-32
Fotografija:	Grad Samobor (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 33-38
Fotografija:	Plitvice - a) Pâd Jezerca u Kozjak (17,7 x 22,7 cm)
Tekst:	str. 39-40
Fotografija:	Plitvice - b) Pâd Galovca u Jezerce (22,6 x 17,7 cm)
Tekst:	str. 41-42
Fotografija:	Plitvice - Pâd Plitvice u Koranu (17,6 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 43-44
Fotografija:	Grad Sused (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 45-50
Fotografija:	Grad Drežnik (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 51-52
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 53-54
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (17,6 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 55-56
Fotografija:	Senj (13,7 x 19,1 cm)
Tekst:	str. 57-72
Fotografija:	Gjulin ili Dobrin ponor u Ogulinu (22,6 x 17,4 cm)
Tekst:	str. 73-74
Fotografija:	Grad Trakošćan (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 75-78
Fotografija:	Grad Brinj (13,7 x 19,1 cm)
Tekst:	str. 79-82
Fotografija:	Grad Krapina (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 83-92
Fotografija:	Tounjski most (13,5 x 19,4 cm)
Tekst:	str. 93-94
Fotografija:	Kalnik (17,6 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 95-110
Fotografija:	Grad Modruš (17,5 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 111

Kao što je vidljivo iz prikaza strukture knjige, ovaj primjerak sadrži tri snimka s naslovom „*Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja*“ te ukupno tri snimka s Plitvičkih jezera, dok su u primjercima iz 1870. godine slapovi Slunjčice ilustrirani s dva motiva, a Plitvice s ukupno četiri. Motiv pada Slunjčice u Koranu u ovom je primjerku predočen s tri potpuno različite fotografije od onih u starijem izdanju, dok je kod prikaza Plitvica ovdje izostavljen snimak „*Plitvice a) Pâd Galovca u Jezerce*“, prisutan u oba primjerka prvog izdanja iz 1870. godine.³³ Osim tri motiva Rastoka, ova se knjiga razlikuje od prethodnih i u snimku glavnog ulaza u maksimirski park (snimak „*Jurjevac*“)

³³ Zapravo je na karton s tekstem „*Plitvice - b) Pâd Galovca u Jezerce*“ nalijepljen snimak ispod kojeg u primjercima iz 1870. stoji tekst „*Plitvice - a) Pâd Galovca u Jezerce*“.

te snimku grada Drežnika. Ulaz u Jurjevac snimljen je nešto više sa zapada u odnosu na stariji snimak i vidljiva je nova ograda postavljena uz njegovu desnu stranu³⁴, dok je Drežnik zabilježen iz veće daljine u odnosu na snimak iz primjerka pohranjenog u HDA. Kod ostalih su fotografija prisutne određene razlike u konačnom izrezu, no riječ je o snimcima izrađenim iz istih negativa.

2.4. Primjerak pohranjen u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici

Primjerak knjige koji se čuva u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici tiskan je u Zagrebu 1875. godine. Knjiga nije u svom izvornom uzevu. Na koricama, kao ni na platnenom hrptu nema otisnutog teksta. Dimenzije knjige su 32,3 x 37,7 x 2,8 cm, a uzev u kojem je danas uvezana, izrađen je 12. srpnja 1982. godine u knjigovežnici Nacionalne i sveučilišne knjižnice³⁵. Naslovni list istovjetan je onom na ranijem izdanju, uz razliku godine (1875. umjesto 1873.). Na istom se listu nalaze dva žiga Knjižnice, kao i inskripcija koju je grafitnom olovkom napisao I. Kostrenčić³⁶, a koja glasi: „Tekst napisali: Iv. Kukuljević, Ivan Trnski, Rade Lopašić, Franjo Rački, Petar Matković“. Na listu s otisnutim popisom motiva, također je dopisana bilješka kojom Kostrenčić povezuje „Fotografijske slike“ s Kukuljevićevim tekstom „Njeke gradine i gradovi u Kraljevini Hrvatskoj“, objavljenim u tri sveska 1869. i 1870. godine u Zagrebu³⁷. Na ovaj se primjerak knjige referirao i Emilij Laszowski pišući o „Fotografijskim slikama“ u svojoj knjizi „Hrvatske povjesne gradjevine“³⁸. U svom kratkom osvrtu Laszowski precizno navodi sve fotografirane motive s autorima tekstova, kao i točan broj fotografija, zaključujući „Kako se vidi ovo djelo ne bijaše samo namijenjeno hrvatskim drevnim gradjevinama već i prirodnim krasotama naše domovine. I od tog djela izišla je samo prva knjiga.“³⁹

Tekst u knjizi istovjetan je ranijim izdanjima, dok je izbor fotografija različit u odnosu na primjerke izdanja iz 1870. godine, a jednak onima u izdanju iz 1873. godine. Kartoni s nalijepljenim fotografijama numerirani su grafitnom olovkom u gor-

³⁴ Pažljivijim promatranjem, unutar središnjeg otvora glavnog ulaza s desne je strane vidljiv puno veći dio vrtlareve kućice negoli na starijem snimku, kao i različita ograda.

³⁵ Na unutarnjoj strani stražnjih korica otisnut je žig s tekstom: „KNJIGOVEŽNICA NSK“ i datumom 12.7.82.

³⁶ Tako stoji istim rukopisom navedeno u donjem lijevom uglu prve tiskane stranice: „bilješke od ruke I. Kostrenčića“.

³⁷ „Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj“ Ivana Kukuljevića Sackinskoga objavljene su u tri sveska tijekom 1869. i 1870. godine i u njima su sabrani tekstovi koji u izdanjima „Fotografijskih slika“ prate Standlove fotografije. Svezak I. donosi tekstove o Susedgradu, Samoboru, Ozlju, Slunju i Drežniku uz tiskanu napomenu „Slike ovieh gradovah fotografirane od Iv. Ad. Standla priobćene su u njegovih 'Fotografijskih slikah' sv. II. - VII.“. Svezak II. čini tekst o gradu Senju, a Svezak III. sadrži tekstove o Brinju, Krapini, Trakošćanu i Kalniku. Ova su tri sveska još jedna čvrsta poveznica Kukuljevića s projektom snimanja „fotografijskih slika“, u koji je evidentno bio uključen od samog početka (vidi bilješku 14).

³⁸ „G. 1875. izdao je u Zagrebu Ivan Ad. Standl I. knjigu sličnoga djela: Fotografijijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije.“ (Laszowski, E. *Hrvatske povjesne gradjevine: Mjestopisni i povjesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povjesnih gradjevina domovine Hrvata*. Zagreb, 1902. str. XIII).

³⁹ Uz kratak osvrt, na stranici 209 dana je i reprodukcija fotografije „Grad Krapina“, ali s drugačijim izrezom i potpisanu tekstom „Krapina sa zapadne strane“. (Laszowski, E. *Hrvatske povjesne gradjevine: Mjestopisni i povjesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povjesnih gradjevina domovine Hrvata*. Zagreb, 1902. str. XIII i 209).

njem desnom uglu, a na poledini kartona svake od fotografija otisnut je okrugli žig „KR. SVEUČILIŠNA BIBLIOTEKA U ZAGREBU“. Uvezani su naizmjenice s tekstom, sljedećim redom:

Tekst:	str. 1-2
Fotografija:	Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom (22,5 x 17,5 cm)
Tekst:	str. 3-6
Fotografija:	Cetin (13,5 x 19,4 cm)
Tekst:	str. 7-8
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,5 x 17,5 cm)
Tekst:	str. 9-10
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,6 x 17,5 cm)
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (22,4 x 17,5 cm)
Tekst:	str. 11-12
Fotografija:	Stari grad Frankopanski kod Slunja (13,8 x 19,0 cm)
Tekst:	str. 13-18
Fotografija:	Jurjevac (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 19-22
Fotografija:	Grad Ozalj (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 23-36
Fotografija:	Grad Samobor (17,4 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 37-38
Fotografija:	Plitvice - Pâd Jezerca u Kozjak (17,4 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 39-40
Fotografija:	Plitvice - b) Pâd Galovca u Jezerce (22,5 x 17,5 cm)
Tekst:	str. 41-42
Fotografija:	Plitvice - Pâd Plitvice u Koranu (17,4 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 43-44
Fotografija:	Grad Sused (13,5 x 19,2 cm)
Tekst:	str. 45-50
Fotografija:	Grad Drežnik (13,5 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 51-52
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (17,5 x 22,5 cm)
Tekst:	str. 53-54
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 55-56
Fotografija:	Senj (13,5 x 19,6 cm)
Tekst:	str. 57-72
Fotografija:	Gjulin ili Dobrin ponor u Ogulinu (22,6 x 17,5 cm)
Tekst:	str. 73-74
Fotografija:	Grad Trakošćan (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 75-78
Fotografija:	Grad Brinj (13,5 x 19,2 cm)
Tekst:	str. 79-82
Fotografija:	Grad Krapina (17,6 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 83-92
Fotografija:	Tounjski most (13,4 x 18,9 cm)
Tekst:	str. 93-94

Fotografija:	Kalnik (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 95-110
Fotografija:	Grad Modruš (17,5 x 22,6 cm)
Tekst:	str. 111

Uz određena odstupanja pri konačnom izrezu fotografija, snimci u ovoj knjizi gotovo u svemu slijede one objavljene u primjerku iz 1873. godine. Jedina je razlika snimak grada Drežnika, koji je u ovom slučaju izrađen iz istog negativa kao i snimci u primjercima iz 1870. godine, odnosno snimljen je iz veće blizine negoli snimak u primjerku pohranjenom u Muzeju grada Zagreba. Iz toga je vidljivo kako je Standl u kasnijim izdanjima monografije izmijenio izvornu strukturu snimaka, dodavši Rastokama i treći snimak, dok je fotografije s Plitvica sveo na ukupno tri umjesto ranijih četiri. Ovaj detalj valja istaknuti prije prikaza posljednjeg analiziranog primjerka knjige, budući da isti po više značajki odstupa od ranije prikazanih.

2.5. Primjerak pohranjen u Gradskoj knjižnici u Zagrebu

Primjerak koji se čuva u zavičajnoj zbirci Zagrabiensia Gradske knjižnice u Zagrebu, sudeći prema tiskanom tekstu na naslovnom listu, trebao bi biti prvo izdanje knjige iz 1870. godine, no za razliku od primjeraka iz Hrvatskog državnog arhiva i Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, oprema fotografija potpuno je drugačija, a izbor u njoj zastupljenih motiva sličniji je izdanjima iz 1873. i 1875. godine. Na ljubičastim platnenim koricama, između ornamenata u uglovima, otisnut je u zlatotisku tekst: „*Fotografske slike / iz / Dalmacije, Hrvatske i Slavonije / izdaje / J. Ad. Standl*“, a na kožnom hrptu stoji „*Standl / Fotografske slike*“. Na podstavnom listu nalijepljen je ex-libris s tekстом: „*Knjižnica slob. i kr. / Gl. Grada Zagreba / Knjižnica / Kralj. Jav. Bilježnika / † Franje Arnolda / Dar gdje. Ivane Arnold 1912*“. Tekst na naslovnom listu knjige istovjetan je onom u primjercima iz HDA i Knjižnice HAZU, a nakon lista s popisom motiva slijede naizmjenice uvezane fotografije na kartonima i tiskani tekst. U ovom primjerku na kartonima ispod fotografija nema otisnutog teksta, samo je utisnut slijepi žig s imenom fotografa, no motivi odgovaraju onima iz prije spomenutih primjeraka knjige, i to redom:

Fotografija:	Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom (14,0 x 19,2 cm)
Tekst:	str. 1-6
Fotografija:	Cetin (13,7 x 19,5 cm)
Tekst:	str. 7-8
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (19,3 x 14,0 cm)
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (19,1 x 14,1 cm)
Fotografija:	Pad Slunjčice u Koranu kod Slunja (19,5 x 13,6 cm)
Tekst:	str. 9-10
Fotografija:	Stari grad Frankopanski kod Slunja (13,7 x 19,4 cm)
Tekst:	str. 11-18
Fotografija:	Jurjevac (13,7 x 19,4 cm)
Tekst:	str. 19-20
Fotografija:	Grad Ozalj (13,6 x 19,4 cm)
Tekst:	str. 21-32
Fotografija:	Grad Samobor (13,9 x 19,1 cm)

Tekst:	str. 33-38
Fotografija:	Plitvice - a) Pâd Galovca u Jezerce (19,1 x 13,9 cm)
Fotografija:	Plitvice - Pâd Jezerca u Kozjak (13,9 x 19,1 cm)
Fotografija:	Plitvice - Pâd Plitvice u Koranu (14,0 x 19,1 cm)
Tekst:	str. 39-42
Fotografija:	Grad Sused (14,0 x 19,1 cm)
Tekst:	str. 43-50
Fotografija:	Grad Drežnik (13,7 x 19,3 cm)
Tekst:	str. 51-52
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (13,7 x 19,6 cm)
Fotografija:	Pâd Gačke kod Švice (13,7 x 19,5 cm)
Tekst:	str. 53-54
Fotografija:	Senj (13,7 x 19,5 cm)
Tekst:	str. 55-72
Fotografija:	Gjulin ili Dobrin ponor u Ogulinu (19,2 x 14,0 cm)
Fotografija:	Grad Trakošćan (13,7 x 19,5 cm)
Tekst:	str. 73-76
Fotografija:	Grad Brinj (13,7 x 19,5 cm)
Tekst:	str. 77-80
Fotografija:	Grad Krapina (13,7 x 19,4 cm)
Tekst:	str. 81-92
Fotografija:	Tounjski most (14,0 x 19,1 cm)
Fotografija:	Kalnik (13,7 x 19,4 cm)
Tekst:	str. 93-110
Fotografija:	Grad Modruš (13,9 x 19,1 cm)
Tekst:	str. 111

Kao što pokazuju dimenzije fotografija, u ovom su primjerku knjige novi dekorativni kartoni uvjetovali promjenu veličine nekih snimaka, pa su zbog toga sve fotografije svedene na dimenzije približno 14 x 19,5 cm. Tako su snimci grada Cetina, staroga grada Slunja, Jurjevca, grada Suseda, grada Drežnika, Senja i Tounjskog mosta ostali približno iste veličine kao i u ranije opisanim primjercima. Za ostale je snimke Standl ovom prilikom načinio novi izrez, reducirajući snimke za približno 3 cm po visini odnosno širini, pa takvi snimci, premda izrađeni iz istih negativna, zbog novog izreza ostavljaju drugačiji dojam.

Osim navedenih promjena u dimenzijama pojedinih fotografija, i u ovom su primjerku predstavljeni neki novi, u ostalim primjercima nevideni snimci. Tako je ovdje kadar snimka koji prikazuje zagrebačku katedralu i nadbiskupski dvor postavljen horizontalno, što nijedan od prije analiziranih primjeraka knjige ne prikazuje (*Slika 5*). Navedeno vrijedi i za drugi snimak s područja Zagreba - ulaz u Jurjevac, koji se razlikuje od ostalih prije spomenutih,⁴⁰ dok su snimci Rastoka u ovom primjerku kombinacija snimaka objavljenih u izdanjima iz 1870. i onih iz kasnijih izdanja. Tako prvi motiv Pada Slunjčice u Koranu kod Slunja odgovara onom objavljenom u primjercima iz 1870. godine, dok su drugi i treći izrađeni iz istih negativna kao i oni u knjizi iz Muzeja grada Zagreba ili Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

---

⁴⁰ Na ovoj fotografiji kroz središnji su otvor glavnog ulaza vidljive stolice na terasi gostionice podignute uz glavnu aleju s lijeve strane, preko puta vrtlarove kućice.

Slika 5. Ivan Standl, Zagreb - Stolna crkva s nadbiskupskom palačom.
Albuminska fotografija, 14 x 19,2 cm (Gradska knjižnica Zagreb, Z 930.85 FOT s)

Nakon svega rečenog o ovom primjerku knjige, koji pokazuje više različitih značajki u odnosu na ostale, postavlja se pitanje vremena njegove konačne izvedbe. Tekst otisnut na naslovnom listu jasno govori kako je samo tiskanje obavljeno 1870. godine i nema razloga sumnjati u to. Ono što zbunjuje je oprema fotografija i dekorativni kartoni na koje su fotografije nalijepljene, budući da je takve kartone Standl koristio osamdesetih godina, a vidljivi su između ostalog i u albumu „*Slike zagrebačkog potresa od 9. studenoga 1880.*“, izdanom 1881. godine.⁴¹ Iz svega navedenog, počevši od odabira motiva sličnijih kasnijim izdanjima, do dekorativnih kartona karakterističnih za nešto kasniju fazu Standlovog djelovanja te slijepog žiga, ostaje otvoreno pitanje konačnog dovršenja ovog primjerka knjige. Budući da je knjiga u izvornom, baršunastom uvezu sa zlatotiskom, najvjerojatnija bi pretpostavka bila da je primjerak

⁴¹ Kartoni na kojima su nalijepljene fotografije potresa sadrže dekorativnu vinjetu koja obrubljuje fotografiju te još uvijek ispod snimaka uključuju tiskan tekst i autorov potpis. Potpis će kasnije zamijeniti slijepi žig vidljiv i u primjerku „*fotografskih slika*“ iz Gradske knjižnice u Zagrebu, da bi devedesetih godina ukrasna vinjeta potpuno izostala (primjeri vidljivi u katalogu izložbe *Uspomene na Zagreb*, Prosoli, I. (ur.). Zagreb : Muzej grada Zagreba, 2011. str. 59-67 i 96-106).

knjige dovršio sam Standl, koristeći tekst iz 1870. godine kojeg je uvezo zajedno s fotografijama izrađenim nešto kasnije iz već postojećih, ranije snimljenih negativâ.⁴²

Zaključni osvrt

Knjiga „*Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*“ Ivana Standla, ilustrirana ručno rađenim autorovim fotografijama koje prate tiskani tekstovi nekoliko eminentnih kulturnih djelatnika Hrvatske iz 19. st. na čelu s Ivanom Kukuljevićem Sakcinskim, od samih je početaka priznata kao kapitalno fotografsko ostvarenje u nas i s punim se pravom u svim pregledima navodi kao prva hrvatska fotomonografija. Već sama činjenica, da umjesto fotomehanički umnoženih snimaka uvezanih između stranica teksta sadrži ručno rađene fotografije, knjizi daje na vrijednosti, a nakon provedene analize više sačuvanih primjeraka moguće je potvrditi kako svaki pojedinačno predstavlja jedinstveno autorsko očitovanje.

Istraživanjem fotografija u jednom od sačuvanih primjeraka knjige (konkretno, primjerku pohranjenom u Hrvatskom državnom arhivu), te uspoređivanjem rezultata s reprodukcijama objavljenim u nekoliko monografija i kataloga izložbi, pokazale su se određene razlike, a s njima i pretpostavka o unikatnosti svake pojedine knjige, za čiju je potvrdu bilo potrebno detaljno pregledati i analizirati fotografije u više poznatih sačuvanih primjeraka. U nekoliko institucija u Zagrebu pronađeno je ukupno pet primjeraka knjige izdanih između 1870. i 1875. godine. Moguće je postojanje još nekih njenih primjeraka, kako u Zagrebu tako i u ostatku Hrvatske, no i analiza pet spomenutih pokazala se dostatnom za sasvim pouzdane zaključke. Rezultat analize sadržaja fotografija upućuje na zaključak kako niti jedan od pregledanih primjeraka knjige nije istovjetan drugom. Razlike su katkada manje (konačni izrez fotografije izrađene iz istog negativâ uz veća ili manja odstupanja), katkada veće (korištenje potpuno drugog snimka, izrađenog iz drugog negativâ), a pojavljuju se od primjerka do primjerka u različitim varijacijama. No, općenito je moguće ustvrditi kako dva primjerka izdana 1870. godine, za koje je potvrđeno da predstavljaju prvo izdanje, pokazuju zajedničke značajke i slijede izvorni koncept izdavanja fotografija u svescima, kako je bilo najavljeno u *Vijencu*. Kasnija izdanja iz 1873. i 1875. godine prema odabiru fotografija slijede nešto drugačiji koncept, ali također pokazuju određene zajedničke značajke. Kao iznimka se pokazao primjerak pohranjen u Gradskoj knjižnici u Zagrebu, kod kojeg je zbog izbora motiva i opreme fotografija istaknuta mogućnost njegovog kasnijeg konačnog oblikovanja.

Nakon svega navedenog, sasvim je razvidna činjenica kako su „*Fotografske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*“ projekt kojem je Standl od samog početka poklanjao veliku pozornost. Doživjele su više izdanja, bile nagrađene na međunarodnoj izložbi u Londonu i kao takve danas predstavljaju iznimno vrijedne objekte hrvatske fotografske baštine. Budući da svaki primjerak knjige sadrži ručno rađene autorove fotografije, pa ih zbog toga nije bilo moguće objaviti u velikom broju kao kasnije publikacije istog tipa s fotomehanički otisnutim snimcima, sačuvani primjerci knjige do-

---

⁴² Vezano uz uveze analiziranih knjiga, primjerak iz HDA i primjerak iz Knjižnice HAZU gotovo su istovjetni, pa je prihvatljiva činjenica kako je to bio izvorni uvez 1870. godine. Primjerci iz Muzeja grada Zagreba i Gradske knjižnice uvezani su nešto raskošnije, što bi mogla biti potvrda njihovog nešto kasnijeg nastanka, dok primjerak iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice nije u izvornom uvezu (vidi bilješku 35), pa je s tog aspekta nije moguće uspoređivati s ostalima.

bivaju na vrijednosti. A kad se svemu navedenom doda i rezultat ovog istraživanja, koje nepobitno potvrđuje činjenicu o jedinstvenosti svakog pojedinog primjerka knjige, postaje jasno u kojoj je mjeri autor jednog od tekstova u *Vijencu* bio u pravu ustvrdivši kako je Standlova fotomonografija „*svakomu stolu hrvatskomu ugledniji ures i nakit od bud kakova albuma*“.⁴³

Izvori

- Standl, I. *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1870. (Hrvatski državni arhiv, Zagreb, sign: HR HDA 1442/2)
- Standl, I. *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1870. (Knjižnica Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, sign: I-3092-R)
- Standl, I. *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1870. (Gradska knjižnica Zagreb, sign: Z 930.85 FOT s)
- Standl, I. *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1873. (Muzej grada Zagreba, Zagreb, sign: MGZ 4856)
- Standl, I. *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, Zagreb, 1875. (Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb, sign: I-913)
- Fotografične slike iz Hrvatske (MUO 8013)

Literatura

- Fotografija u Hrvatskoj 1848-1951. (katalog izložbe). Maleković, V. (ur.). Zagreb : Muzej za umjetnost i obrt, 1994.
- Grčević, N. *Fotografija devetnaestog stoljeća u Hrvatskoj*. Zagreb : Društvo povjesničara umjetnosti Hrvatske, 1981.
- Grčević, N. Early Photography in Eastern Europe – Croatia. *History of Photography, an international quarterly* (London), 1, 2(1977), str. 153-167.
- Grković, S. *Fotografija u službi zaštite kulturne baštine*. Zagreb : Ministarstvo kulture Republike Hrvatske, 2007.
- Kukuljević Sakcinski, I. *Njeke gradine i gradovi u kraljevini Hrvatskoj*. Sv. I., II., III., Zagreb, 1869.
- Laszowski, E. *Hrvatske povjesne gradjevine : Mjestopisni i povjesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povjesnih gradjevina domovine Hrvata*. Zagreb, 1902.
- Marković, M. *Hrvatski gradovi na starim planovima i vedutama*. Zagreb : AGM, 2001.
- Osrečki-Jakelić, D. Fotografija u vrijeme historicizma. U: *Historicizam u Hrvatskoj I* (katalog izložbe), Zagreb : Muzej za umjetnost i obrt, 2000.
- Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Knjiga XXVIII, Zagreb, 1874. str. 192.
- Smičiklas, T. Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*. Knjiga CX, Zagreb, 1892. str. 110-204.
- Smokvina, M. *Hrvatska na povijesnim fotografijama*. Zagreb : Veble Commerce, 2001.
- Standl, I. *Fotografijske slike iz Dalmacije, Hrvatske i Slavonije* (digitalno izdanje)., Zagreb : Hrvatski državni arhiv, 2009.

---

⁴³ *Vienac*, 27.8.1870. str. 560.

Uspomene na Zagreb (katalog izložbe). Prosoli, I. (ur.). Zagreb : Muzej grada Zagreba, 2011.

Vienac, Zagreb, 1869.

Vienac, Zagreb, 1870.

Zagrebačka fotografija, almanah. Zagreb : Fotoklub Zagreb, Grafički zavod Hrvatske, 1978.

Summary

ANALYSING THE CONTENTS OF PHOTOGRAPHS IN THE PRESERVED COPIES OF THE FIRST CROATIAN PHOTO MONOGRAPH “PHOTOGRAPHIC PICTURES FROM DALMATIA, CROATIA AND SLAVONIA”

The book “Photographic pictures from Dalmatia, Croatia and Slavonia” by Zagreb’s photographer Ivan Standl is undoubtedly one of the most important and most valued achievements of the early Croatian photography. Since its release in 1870 the value and significance of the book has been emphasized not only by Standl’s contemporaries, but also by various researches of Croatian photographic and cultural history. Its excellence was also recognized on the 1873 international exhibition in London where the author received an award for one of the later editions. Compared to the later similar achievements with the photo-mechanic printed illustrations, this first Croatian photo monograph illustrated with handmade photographs by the author and with texts by the eminent cultural figures of the time led by Ivan Kukuljević Sakcinski is distinguished not only by the small number of copies, but also by the fact that the original author’s photographs conditioned uniqueness of every single copy. After analysing the contents of many known copies of Standl’s photo monograph it is possible to say with certainty that every book is a unique author’s statement visible through his choice of motives, cut-out of the photographs during the making of prints out of negatives, as well as their arrangement between the pages of the text during the binding, which vary from one copy i.e. edition to the next. The value of this first Croatian photo monograph is enhanced by the fact that every preserved copy represents unique item of the kind, with the unique choice of motives and their final presentation.

Keywords: *Ivan Standl, photo monograph, book, edition*

Translated by Marijan Bosnar